

## РЕЦЕНЗИЯ

доц. д.н. Кирил Пламен Карталов от Научно звено АНТРОПОЛОГИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ, Институт по философия и социология при БАН кандидат в конкурса за „професор“ по професионално направление 2.3. Философия за нуждите на секция „Антропологически изследвания“, обявен от ИФС-БАН в ДВ бр. 61/29.07.2025..

Бих искал да започна тази рецензия с необичайна декларация. Този път рецензията ми няма да е кратка, както обикновено, а доста по-пространна – намерение, продиктувано от важността на разглежданите от кандидата за професорско звание въпроси и почти пълната липса на изследвания по темата у нас.

Доц. дн Кирил Карталов се явява на обявения конкурс със значителна като количество и качество научна продукция, солиден преподавателски опит и добри постижения в организацията на историческото дирене.

Изнася курс от лекции по история на културната дипломация в Католическия университет на светото сърце в Милано; и курс по история на дипломацията в Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ и в редица други научно-преподавателски институции. Участвал е в редица проекти – най-вече на католическите университети в Италия, Испания и Португалия и в СУ „Св. Климент Охридски“. но не е ръководил никой от тях. Досега не е бил научен ръководител на докторантско изследване.

Доцент Карталов е защитил дисертационен труд на тема „Дипломатическата мисия на Монс. Анджело Джузепе Ронкали, апостолически визитатор и делегат в България (1925-1934)“ [L'opera di mons. Angelo Giuseppe Roncalli, Visitatore e Delegato apostolico in Bulgaria (1925-1934), alla luce delle nuove fonti archivistiche], през 2013 г. в Миланския католически университет, а голям докторат на тема „Цветята на нациите: същност, история и значение на пилигримството“ в ИФС-БАН през 2024 г. През 2016 г. е избран за доцент в ИФС. Направи ми впечатление, че още преди да се хабилитира е избран за член-кореспондент на Папски комитет за исторически науки отначало за пет години, а доколкото мога да преценя, изборът е продължен безсрочно. Не съм запознат с тежестта на подобен избор и просто го отбелязвам.

Доколкото разбирам, той е изпълнил счетоводното изискване за брой точки (счетоводно, защото се броят точки не за качество, а за количество). В конкурса участва с достатъчен брой монографии, студии и статии. От „представителния“ списък на цитиранията личи ясно, че трудовете му се ползват от колегията – най-вече в Италия, но и в България. Активен участник е в десетки международни научни форуми. Автосправката за научните приноси – винаги съм се отнасял с подозрение към това изискване на закона, защото според мен, задължение на рецензентите е да го правят, а не на автора.

Основните проучвания на кандидата напълно влизат в параметрите на заявения конкурс. За мен винаги е било трудно да разделям изследванията на такива за докторат, за хабилизация, за голям докторат и т. нат. Особено, когато става въпрос, както е в случая, за най-високата академична длъжност, както е наречена от пародията на закон, с която трябва да се съобразяваме и която би трябвало да бъде кулминация на цялостна дейност, а не на няколко заглавия. Във всеки случай съм длъжен да кажа, че трудовете

на доцент Карталов са посветени най-вече на католическата църква от 19 в. до наши дни. Част от тях представляват доразвиване на теми от по-раншни публикации (което приветствам), а други са свързани с тематиката на монографията, с която кандидатства за професор.

В тази връзка, нека направя и една забележка. Вероятно от съображения да не се увеличава и без това немалкия обем на представената за конкурса монография бележките са напечатани с такъв дребен шрифт, че предполагам, че за повечето читатели ще е трудно ги четат. Аз самият имам нормално зрение за възрастта си, показах текста и на всички членове на семейството ми и те бяха единодушни, че бележките се четат много трудно (те са и доста по-бледи от основния текст). А това означава, че съзнателният рецензент понякога се заблуждава дали се цитира оригинален документ от архива или вече издаден такъв (аз използвах лупа в повечето случаи, но за монография от над 500 стр. това се оказа доста трудно).

Приложени са и документи свидетелстващи за признанието на научната му и обществена активност.

При конкурс на това ниво и с кандидат, който успешно е вървял по академичната стълбица, ще е излишно, а и несериозно да следвам обичайната практика при такива рецензии, които започват с констатацията дали авторът познава основните исторически съчинения по темата или не. Ясно е, че отговорът се крие в самия въпрос. Доцент Карталов отлично познава историографията, но тя му служи само като помощно средство, за да изложи своите виждания по проблема и изводите, до които достига. Другояче стои въпросът с изворовата база

Издаването на дванадесетте тома документи от папските архиви след 1965 г. ми прилича много на т. нар. „Цветни книги“, публикувани от различни правителства в името на една или друга цел. И наистина, самият подбор на авторите, които въпреки вероятната си научна добросъвестност, са били подбрани очевидно заради (не искам да кажа привързаност) предполагаемата им необвързаност със среди, критикуващи папството. И това е ясно на всеки обективен историк. Без съмнение, те подпомагат сериозните исторически изследвания, но пак без съмнение, не могат да бъдат разглеждани като *deus ex machina*, която ще разреши всички спорове и ще изглади несъгласията. Не случайно, както добросъвестно посочва доцент Карталов, някои от подбралите документацията излизат със свои публикации, които се опират на тях. В този смисъл изключително важно е и е определен принос в историографията, че авторът е имал възможност да се запознае с отворените след 2020 г. архивни колекции на Ватикана и това ясно личи в изложението.

С други думи, наново искам да подчертая добросъвестността на доцент Карталов в първата глава на изследването му и бих казал, до голяма степен, макар и не напълно, успешният опит да остане настрана от историографските спорове, като до този момент е трудно да видим собственото му мнение.

Структурата на монографията, която е основен аргумент за спечелването на конкурса е донякъде съзнателно усложнена, макар авторът да обосновава убедително решението си.

Към някои от разглежданите от автора въпроси аз се придържам към по-различно мнение без да претендирам, че то трябва да е смятано за най-меродавно. Фундаментално

за монографията му, а и за немалка част от историографията, е убеждението, че холокостът на евреите в Европа е едва ли не е уникално явление в историята. Струва ми се, че не е така. Дори ако забравим, че по времето на Римската империя огромното мнозинство от еврейското население е избито, продадено в робство, разселено, така че към 2 в. сл. Хр. в земите между Средиземно море и река Йордан са оцелели много малко евреи, холокост, макар и не в технологичния смисъл, който е влаган в провеждането на тази политика в нацистка Германия, е постоянно срещащо се в историята трагично явление. Да не говорим за добре известните погроми над арменците в Османската империя, но на почти пълно изстребление там са подложени и асирийците; германците избиват към 90% от племената Нама и Хереро в Югозападна Африка; след целенасочените атаки на перуански и чилийски роботърговци в края на 19 в. са останали само десетина рапануйци; на ръба на двата века измират последните тасманийски аборигени; следвайки изричните заповеди на император Кансъ в Китай през 18 в. са унищожени към 90% от джунгарците; като резултат от целенасочената политика на японците за избиване на айну в Хоншу и Хокайдо, сега са останали само десетина души, които говорят техния език, да не говорим за известния геноцид в Руанда или за изчезването на около 130 индиански народи в Северна Америка и т.нат., и т. нат. За българите и гърците в Източна Тракия да не говоря. Да не говорим за призивите на еврейския бог в Стария завет към вярващите евреи да изколят до крак противниците си „*Блажен онзи, който хване децата ти и ги разбие в скалата!*“ С други думи, евреите едва ли могат да претендират за изключителност, поне в това отношение.

За мен бе много интересна фигурата на папа Пий XII, макар че в много случаи тя се мержелее зад изследваните събития. Обичайно е, макар че има и изключения, разбира се, че когато авторът задълбочено изследва своя герой той едва ли не подсъзнателно започва да изпитва симпатия към него. Впечатлението ми е, че доцент Карталов напълно съзнава тази опасност, която стои пред всеки добросъвестен историк и донякъде следва примера на своя герой да стои в сянка и да потиска емоциите си.

Струва ми се, че изследването щеше да спечели ако авторът бе обърнал повече внимание на образованието на героя си, на семейната му среда, на факторите, които са го оформили като личност. Някои от тези неща се споменават, но само мимоходом, и то на различни места в монографията. За мен щеше да бъде много интересно да разбере какъв е образа на света и противоречията в него, преподаван в края на 19 в. в католическите семинарии и висши училища, как са разглеждани конфликтите между католическата църква и другите вероизповедания, да не говорим за конфликтите в самия католицизъм. Това, което става ясно е, че защитената от него дисертация върху конкордата вероятно го е подготвила добре в тази изключително важна за католическата църква област през 20 в. Очевидно е, че папата е високо образован, знае класическите езици, задължителни за един висш свещенослужител; немски език – години е прекарал в Германия; но доколко е бил запознат с други модерни езици може само да се догаждаме. Само като пример, доцент Карталов споменава, че той дори по време на хранене слушал новините по радиото и пред мен веднага възникна въпроса – на какъв език и кое радио – на контролираното от фашисткото правителство италианско радио или е имал свободен достъп без посредници и до друга информация. Струва ми се, че това би уплътнило образа му.

В историята се приемат за аксиоми редица твърдения, към някои от които изпитвам дълбоки подозрения. Напр., че думата „ако“ не съществува или, че в историята късметът няма значение. Само че в случая с Пий XII това едва ли е вярно. Той има изключително лошия късмет да седне на папския престол в разгара на идващия световен конфликт и да прекара първите шест години от понтификата си в условия, в които гласът на католическата църква, макар и важен, съвсем не е толкова значим, колкото век преди това.

В образа на Пий XII в монографията на доцент Карталов личи една статичност на образа. За мен беше трудно да усетя разлики в поведението му през 1939 и 1945 г. Дали това действително е било характерно за папата или за гледището на изследователя ми е трудно да преценя. Във всеки случай има поне една видима промяна и то не към добро. Авторът убедително доказва, че само за две-три години папата започва да възприема себе си не толкова като личност, колкото като олицетворение на институцията. И това е често срещано явление. Но оттук следва и цитираното и подчертано в монографията *„не искам сътрудници, а изпълнители“*, което всъщност стеснява много възможните варианти за избор в кризисни ситуации.

Присъединявам се към позицията на автора да оценява събития от гледна точка на техните съвременници, а чак след това от позициите на нашето съвремие. Та от гледна точка на съвременниците папската енциклика от октомври 1939 г. изглежда доста радикална, но погледната през 2025 г. изглежда доста предпазлива, да не кажа беззъба. Струва ми се, че подобен текст може би бил оправдан в мирни години, но не и по време на война, когато не се изисква жонглиране с думи, а по-пряко действие. Така, както е формулирана енцикликата, според Карталов да *“казваш нещата без да ги назоваваш, да припомняш принципите на католическата доктрина, без да създаваш впечатлението, че се саморазправяш с когото и да било“* със сигурност отговаря на традициите, но все пак доколко е оправдано в месеците, когато десетки хиляди пламенни полски католици загиват всяка седмица, когато се изисква не жонглиране с думи, а поне някакво действие.

Това не е критика, тъй като Светият престол е в изключително трудна позиция, когато от едната му страна е Полша, а милионите германски католици от другата, без да броим все още неустановената позиция на католическа Италия. В тази връзка, се чудя защо в книгата не е казано повече за Испанската гражданска война с известните жестокости на републиканците към свещенослужителите? Нищо не се споменава и дали има някаква реакция, па макар и неофициална, към окупацията на Чехия от хитлеристите и създаването на самостоятелна католическа Словакия с прелат като президент (на едно място се споменава Тисо, но без акцент върху антиеврейската му политика) – не си спомням другаде да е имало подобен случай, ако изключим някои католически свещеници във войните за независимост на Мексико и Филипините, но те не са заемали държавни длъжности. В разказа категорично не присъстват и милионите гръко католици от Украйна след 1941 г. Още по-малко ги има усташите в Хърватия с техния примитивен жесток антисемитизъм.

Планът „Черен оркестър“, който би трябвало да отговаря на това желание за действие, действително изглежда много лаически и наивен и дори ми е трудно да повярвам, че човек толкова предпазлив, колкото Пий XII би свързал името си и

институцията, която ръководи, с него, та споделям съдържаността на автора, когато го разисква.

Съгласен съм с автора, че гласът на папата е „най-авторитетният“, но в никакъв случай „не единственият“ който оказва морална помощ на „най-уязвимите“. Стотици са тези, мнозина сред тях католици, които оказват не само морална, не само материална помощ, но и жертват живота си, за да спасят някои от „най-уязвимите“. Разбира се, трябва да си даваме сметка, че върху плещите на папата лежи огромната отговорност да опази огромната институция начело на която стои и това спъва всяко по-рязко движение. Не случайно авторът пише, че „Вниманието на Пий е затворено в рамките на неговата църква“ (168) и евреите са само безименна част от невинно избитите.

Въпросът за дефинирането на мира, който, според папата, е неизменен атрибут на католичеството, поне за мен е малко спорен, като имаме предвид вековната история на църквата. Същото се отнася и за подкрепата на демокрацията на думи, докато си остават строгата йерархична структура и дисциплина и вековната тенденция да се заглушават гласовете на несъгласието в църквата. Самият Карталов пише за една „силно централизирана и вертикално ориентирана църква“ (166)

Вярно е и това, което подчертава доцент Карталов, че сведенията, с които е разполагал папата е било възможно и да са коварни, измамни, преувеличени и подхвърлени от съюзниците, за да го принудят да заеме позиция, но все пак при всички съществуващи канали на католическата църква, включително в окупираните от нацистка Германия земи, това не ми се струва много вероятно. Не си бях давал сметка, а в това отношение авторът е напълно прав, че по онова време „Ватиканът е малка лодка от около петдесет души, затворени между стени, а не с днешната структура и медийна шумотевица“. Бих добавил и със съвременните средства за добиване на информация.

От монографията става ясно, че през 1933 г. Светият престол е глух дори към умерените призови, идещи от католически среди, да се реагира по някакъв начин на случващото е в Германия. Нещо повече, опитва да постигне конкордат с Хитлер, а след идването му на власт, макар и завоалирано, го хвали като борец против комунизма. До тридесетте години, както изглежда, големият враг си остава комунизма и в крайна сметка нито антисемитизмът е осъден, нито нацистите, а само комунизма. Всъщност, доколкото личи от текста, позицията на папството по отношение на евреите, покръстените евреи и смесените бракове в Италия е предпазлива и е доста сходна с предпазливостта, която проявява Светият синод на БПЦ в сходно положение през 1940-1941 г. Може би е прав доцент Карталов, когато обобщава размисъла си за политиката на Бенедикт XV към Първата световна война, че „Винаги има две истини“, но това не би трябвало да е пречка за една по-активна позиция, както го доказва самият Бенедикт с поведението си. Имам чувството, че именно Бенедикт с неговата политика на лавиране, поставяне на църквата в неутрална позиция и заедно с това – активно подпомагане на бедстващите е идеал за автора.

Във всеки случай съвестното изброяване на проявите на европейския антисемитизъм от втората половина на 19 в. насетне, говорят, че нацисткият плевел избуява върху добре натворена почва. Показателно е, че след появата на редица антисемитски организации сред католиците, до тридесетте години на 20 в. ръководството на църквата укорява не тях, а организация като католическото

„Дружеството на приятелите на Израел“. Авторът твърди, че в Европа в годините на настъпването на нацизма „католицизмът се оказва разделен на две големи части“, но от изложението му личи, че лагерът на антисемитите, в една или друга степен, има превес.

От текста ясно личи, че от 1942 г. насетне във Ватикана пристигат достатъчно сведения за съдбата на евреите. Това, че висши църковни йерарси избират да не им вярват, е въпрос не толкова за невъзможността да бъдат потвърдени, колкото за тяхната съвест. През последните десетилетия излязоха достатъчно сведения за това, че германското население (от което не малко са католици) е имало що годе ясна представа за това какво се случва с евреите. Не са случайни подмените в термините в някои от получаваните документи, за да се смекчи ужаса от съдържанието им.

С други думи, към 1943 г. Ватиканът вече има достатъчно пълна представа за случващото се зло в Европа, но, както подчертава справедливо авторът „Това драматично осъзнаване обаче не се превръща в прецизна и последваща дейност по разобличаване (395). Или както съвсем обективно преценяват британски дипломати: „Той не вижда, че с това мълчание отчаяно застрашава шансовете си да бъде чул“ (431). Като прехвърляне на отговорност, макар и оправдана с по-доброто ниво на информация по места, е позицията на папата, че той мълчи, но дава свобода на епископите да реагират.

Лично на мен, много приятно впечатление ми направи анализа на картината на Марк Шагал „Бялото разпятие“ в началото на втора глава и изведените оттук разсъждения за антиюдаизма и антисемитизма и за значението на думите в историческото изследване. Това е надграждане в положителен смисъл на обичайните исторически методи за изследване.

Избраната от автора структура на изследването напълно отговаря на заявената тема, но не и на заглавието на монографията, което е художествено, но не и фактологически силно. Той убедително разкрива обстоятелствата около различни инициативи, не толкова на Курията като цяло, колкото на самите папи, да бъде постигнат мир в различни конфликти, но Пий XII се появява като активно действащ герой едва някъде към 400 стр. – своето рода „В очакване на Годо“. Въобще фигурата му може да вдъхне уважение, но не и харесване. Въпреки умерения тон на автора и той не е съумял да покаже папата като човек, който може да събуди съчувствие и съпричастие. Човешките дела се преценяват не само по намеренията, колкото и благородни да са те, но най-вече по резултатите. А от тази гледна точка подробно анализираният енциклик са провал. При това много от призивите са безкрайно дискредитирани в дългата история на църквата и произнесени от устата на нейния говорител, звучат като цинизъм. В известен смисъл „звукът на мълчанието“ го има, но папата го няма или поне не личи ясно.

Безспорно е, че папата не може да се разглежда като черна бяла фотография, каквито са илюстрациите в книгата; в поведението му има много повече отънъци и е право на всеки изследовател да има свое мнение за тях – разбира се, основано на документацията. Самият факт, че църквата толкова дълго се колебае с откриването на документите, е показателен, че има опасения какво ще разкрият.

Ясен е дълбоко вкорененият консерватизъм на взаимоотношенията между католицизма и юдаизма и това личи и от реакцията към идеята за създаване на еврейско

национално огнище в Палестина от 20-те години насетне. Дори през 1948 г. по въпроса за Палестина папата говори за „свободен достъп до Светите места, свобода на вероизповеданията за различните християнски деноминации“ – а къде са мюсюлманите, евреите?

Понякога са необходими допълнителни разяснения, защото е трудно да се очаква, че българският читател ще е запознат със сложните перипетии около случая с отвличането на Едгардо Монтара.

Положителна страна на монографията е, че авторът съвсем добросъвестно излага и позиции на автори, които не са на неговото мнение. Понякога прекалено добросъвестно - десетките становища и мнения, съвестно цитирани и анализирани, засланят позицията на доцент Карталов и в някои случаи тя не може да бъде доловена.

Както става ясно от изложението дотук, не приемам напълно някои от изводите, които прави доцент Карталов, но това съвсем не омаловажава интелектуалното дирене, което стои зад тях. Колко скучен щеше да е света, а оттук и историографията, ако всички бяха еднородни, без различия дори по кардинални въпроси. За мен е необяснимо защо авторът не е включил поне няколко изречения за военновременната мисия на папския нунций в България и неговите впечатления от случващото се. Все пак, България е от малкото страни в Европа, която по различни причини и в различна степен не отговаря убедено на нацистките призови за антиеврейска политика.

В заключение, искам да кажа, че изцяло подкрепям кандидатурата на доцент Картало като един знаещ и критично мислещ изследовател с преподавателско присъствие. Ще гласувам „за“ при избора му за професор и призовавам и другите членове на научното жури да го сторят.

Академик Иван Илчев